

help of catathymic experience of images it becomes possible to compensate a subchronic picture of an illness, (inaccessible to other forms of therapy); patients substantially can operate by themselves, by own emotions, by own life; to reconstruct own behavior according to life situations and the partner.

Key words: catathymic-imaginative psychotherapy, symbol-drama, women's crisis conditions, family crisis, neuroses, psychosomatic diseases, mechanisms of psychotherapeutic influence, frictionless resource feed, creative solution of problems, psychology of self.

Received January 11, 2015

Revised January 23, 2015

Accepted February 18, 2015

УДК 159.922.76 -056.49

О.М. Чайковська

chaikovska.oksana@ukr.net

СКЛАДОВІ СИСТЕМИ ЧИННИКІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Chaikovska O.M. Components of teenagers' deviant behavior system of factors / O.M. Chaikovska // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 28. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 627–637.

О.М. Чайковська. **Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків.** У статті проаналізовано основні чинники девіацій з метою виявлення причин, які впливають на формування і виникнення девіантної поведінки підлітків, адже науковий інтерес до проблеми девіантних проявів серед неповнолітніх та їх профілактики зростає дедалі більше.

Розглянуто історичні і сучасні наукові погляди на природу відхиленої поведінки: її детермінацію (причини, мотиви, чинники), закономірності формування, механізми функціонування. Проаналізовано концепції, які приділяють основну увагу біологічним детермінантам (причинам), які роблять акцент на психологічних факторах, і соціальні концепції, які пояснюють девіантну поведінку виключно соціальними причинами. Визначено наступні групи факторів, які спричиняють відхилену поведінку особистості: зовнішні умови фізичного середовища, зовнішні соціальні умови, внутрішні спадково-біологічні і конституційні передумови, внутрішньоособистісні причини і механізми девіантної поведінки.

Зроблено висновок, що існують різноманітні взаємопов'язані фактори, що обумовлюють генезис девіантної поведінки, а саме: індивідуальний чинник, який діє на рівні психобіологічних передумов девіантної поведінки, які ускладнюють соціальну та психологічну адаптацію індивіда; педагогічний чинник, який проявляється в дефектах шкільного і сімейного виховання; психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії індивіда зі своїм найближчим оточенням в сім'ї, на вулиці, в колективі, і який передусім виявляється в активно-виборчому ставленні індивіда до середовища спілкування, до норм і цінностей свого оточення; соціальний чинник, який визначається соціальними, економічними, політичними умовами існування суспільства.

Ключові слова: підлітки, особистість, девіантна поведінка, чинники, теорії, концепції, соціологічний підхід, психологічний підхід.

О.Н. Чайковская. Составляющие системы факторов девиантного поведения подростков. В статье проанализированы основные факторы девиаций с целью выявления причин, которые влияют на формирование и возникновение девиантного поведения подростков.

Рассмотрены исторические и современные научные взгляды на природу отклонений поведения: её детерминацию (причины, мотивы, факторы), закономерности формирования, механизмы функционирования. Проанализированы концепции, уделяющие основное внимание биологическим детерминантам (причинам), которые делают акцент на психологических факторах, и социальные концепции, которые объясняют девиантное поведение исключительно социальными причинами. Определены следующие группы факторов, которые вызывают отклоняющее поведение личности: внешние условия физической среды, внешние социальные условия, внутренние наследственно-биологические и конституционные предпосылки, внутриличностные причины и механизмы девиантного поведения.

Сделан вывод, что существуют различные взаимосвязанные факторы, которые обуславливают генезис девиантного поведения, а именно: индивидуальный фактор, который действует на уровне психобиологических предпосылок девиантного поведения, которые затрудняют социальную и психологическую адаптацию индивіда; педагогический фактор, который проявляется в дефектах школьного и семейного воспитания; психологический фактор, который раскрывает неблагоприятные особенности взаимодействия индивіда со своим ближайшим окружением в семье, на улице, в коллективе; социальный фактор, который определяется социальными, экономическими, политическими условиями существования общества.

Ключевые слова: подростки, личность, девиантное поведение, факторы, теории, концепции, социологический подход, психологический подход.

Постановка проблеми. Проблема девіантної поведінки викликає великий інтерес в різних галузях наукових знань. До-

слідження девіантної поведінки у світовій психологічній літературі представлені достатньо широко, а в сучасній вітчизняній психології і педагогіці є визначальними, тому що саме девіантна поведінка перешкоджає соціалізації особистості, її становленню й формуванню, розвитку її громадянської самосвідомості. Крім того, встановлено, що девіантна поведінка підлітків у багатьох випадках згодом трансформується у кримінальні форми поведінки і становить суттєву небезпеку як для самої особистості неповнолітнього, його подальшого розвитку, так і для всього суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відхилень у поведінці підлітків привертала увагу дослідників в різних галузях науки, набуваючи дедалі більш різноаспектного відображення у працях як українських, так і зарубіжних дослідників (Б.М. Алмазов, С.І. Болтівець, І.С. Булах, Л.С. Виготський, О.В. Змановська, І.С. Кон, А.І. Кочетов, Ю.А.Клейберг, Н.Ю. Максимова, О.С. Матвійчук, В.Ф. Моргун, В.Д. Менделевич, О.С. Ніколенко, В.М. Оржеховська, А.О. Реан, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, В.О. Тюріна, Д.І. Фельдштейн та ін.).

Метою статті є аналіз виявлених у психологічних дослідженнях основних чинників, які впливають на формування і виникнення девіантної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу. Сучасні знання про девіантну поведінку особистості дозволяють стверджувати, що ми маємо справу з надзвичайно складною формою соціальної поведінки особистості, яка детермінується системою взаємопов'язаних факторів.

Суть девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від вимог норми варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення процесу взаємодії особистості та суспільства. В основі відхилень у поведінці переважно лежить конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, помилки виховання, життєві невдачі та прораханки.

Девіантна поведінка поєднується з хорошим знанням її суб'єктом норм моралі та законів. Але розуміння того, що так поводитись не можна, не зупиняє індивіда, який обрав саме такий спосіб самоствердження.

Найбільш влучною, на наш погляд, є позиція Є.В.Змановської, відповідно до якої суттєвими індикаторами девіантної поведінки є такі специфічні її ознаки:

1) невідповідність загальноприйнятим чи офіційно встановленим соціальним нормам (законам, правилам, традиціям, соці-

альним установкам), тобто девіантна поведінка – це порушення не будь-яких, а лише найбільш важливих для даного суспільства й даного часу соціальних норм;

2) негативна оцінка девіантної поведінки й особи, яка її проявляє, з боку інших людей, суспільний осуд чи вимоги соціальних санкцій, у т.ч. й кримінального покарання;

3) завдання реальної шкоди самій особистості чи оточуючим людям;

4) стійке повторення;

5) узгодження із загальною спрямованістю особистості;

6) супроводження різними проявами соціальної дезадаптації;

7) виражена статево-вікова й індивідуальна своєрідність [2].

Вузловим питанням у дослідженні девіантної поведінки підлітків є з'ясування її **детермінованості (причин, мотивів, чинників)**. Психологи (С.А. Белічева, А.А.Бесєдін, О.В. Змановська, Ю.А. Клейберг, О.Наконечна, Г.Шевчук, А.Шевчук, Н.Ю.Максимова та ін.) відзначають біологічні, соціально-психологічні, педагогічні, соціальні фактори формування девіантної поведінки, але у своїх дослідженнях зосереджуються саме на соціально-психологічних факторах. Розглядаючи детермінанти девіантної поведінки, звертають увагу передусім на внутрішні – психологічні, особистісні фактори, а також на їх виявлення у соціальному просторі. У своєму дослідженні ми зупиняємось, насамперед, на соціально-психологічних факторах девіантної поведінки молодших підлітків, оскільки це питання практично значуще для розроблення психокорекційної програми. При цьому слід особливу увагу звернути на проблеми розвитку особистості, які накопичуються й загострюються на етапі молодшого підліткового віку.

Детермінацію Є.В. Змановська [2] розуміє як сукупність факторів, які провокують, посилюють чи підтримують девіантну поведінку. Загальними факторами, що зумовлюють поведінкові девіації, вчені вважають дефекти правової та моральної свідомості, викривлення змісту потреб особистості, негативні риси характеру, порушення емоційно-вольової сфери та інше. Стимулюючими факторами злочинної поведінки є поєднання неправильного розвитку особистості та несприятливих ситуацій, в які потрапляє підліток. Протиправна поведінка найчастіше детермінується недоліками сімейного та шкільного виховання, що сприяє формуванню стійких негативних психологічних властивостей, які стимулюють скоєння аморальних вчинків.

Дослідниця Є.В.Змановська визначає групи факторів, що детермінують девіантну поведінку особистості:

- зовнішні умови фізичного середовища;
- зовнішні соціальні умови;
- внутрішні спадково-біологічні і конституційні передумови;
- внутріособистісні причини і механізми девіантної поведінки.

До зовнішніх фізичних умов девіантної поведінки відносять такі фактори, як кліматичний, геофізичний, екологічний та ін. Наприклад, такі явища, як шум, геомагнітні коливання, можуть стати неспецифічними причинами агресивної або іншої небажаної поведінки. Навпаки, благоприємні умови зовнішнього середовища можуть знижувати вірогідність девіацій.

Більш важливим фактором, який діє на поведінку особистості, є зовнішні соціальні умови. До них відносяться:

- суспільні процеси (соціально-економічна ситуація, державна політика, традиції, мода, засоби масової інформації та ін.);
- характеристики соціальних груп, в які включена особистість (расова приналежність, етнічні установки, субкультура, соціальний статус, приналежність до навчально-професійної групи, референтна група);
- мікросоціальне середовище (рівень і стиль життя сім'ї, психологічний клімат у сім'ї, особистості батьків, характер взаємовідносин у сім'ї, стиль сімейного виховання, друзі, інші значимі люди) [2, с. 26–27].

Ю.А. Клейберг трактування причин девіантної поведінки тісно пов'язує з розумінням самої природи цього соціально-психологічного явища. Відомо, що в людській поведінці поєднуються компоненти різного рівня – біологічні, психологічні і соціальні. Залежно від того, якому з них в рамках тієї чи іншої теорії приділяється важливе значення, визначаються й основні причини цієї поведінки [4].

Існують концепції, які роблять акцент на психологічних факторах, і соціальні концепції, що пояснюють девіантну поведінку виключно соціальними причинами. Розглянемо ці підходи.

Дослідження соціологів кінця XIX – початку XX ст. Ж. Кетле, Є. Дюркгейма, М. Вебера, Л. Леві-Брюля та ін. виявили зв'язок відхиленої поведінки з соціальними умовами існування людей. Статистичний аналіз різних аномальних явищ (злочинів, самогубств, проституції), проведений Ж. Кетле, Є. Дюркгеймом

за певний історичний відрізок часу, показав, що кількість аномалій у поведінці людей весь час зростала в періоди війн, економічних криз, соціальних потрясінь, що спростовувало теорію «вродженого» злочинця, вказуючи на соціальні корені цього явища [4, с. 19].

Соціологічні теорії виділяють соціальні фактори поведінкових відхилень і пояснюють девіантну поведінку в контексті суспільних процесів і норм, що виробляються суспільством. Вони підпорядковуються соціальним закономірностям, залежать від часу, структури суспільства та характеру суспільних відносин. Соціальні девіації можна прогнозувати і певною мірою керувати ними. Найбільш відомі представники даного напрямку: О.Конт, А.Кете, Е. Дюркгейм, М. Вебер та інші.

Основоположником соціології девіантної поведінки вважається французький соціолог Еміль Дюркгейм. Він мав значний вплив на дослідження взаємин між індивідом і суспільством. Основним принципом пояснення людської поведінки вважав «колективні уявлення», що формувалися в суспільстві і набували значення особливих фактів соціального життя. Його дослідження проблем злочинності та аналіз самогубств посідають чільне місце в соціологічній науці. Дюркгейм запропонував теорію «аномії», яку розумів як стан соціальної дезорганізації, соціального вакууму, коли старі норми й цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердились. Термін «аномія» в перекладі з французького, означає «відсутність закону, організації». Різні соціальні патології, на думку Дюркгейма, – це суспільні явища, що мають об'єктивну природу) [5, с.8].

Р. Мертон пояснює девіантну поведінку як результат неузгодженості між прагненнями, що визначаються культурою, і соціальною структурою, що має забезпечувати засоби їх досягнення. Щоб досягти успіху в реалізації бажань при невідповідності умов, особистість адаптується до цих суперечностей, використовуючи наступні шляхи: конформізм (повне прийняття соціально схвалюваних цілей і засобів їх реалізації); інновації (прийняття цілей, відкидання легітимних способів їх досягнення); ритуалізм (негнучке відтворення звичних засобів); ретризм (пасивне уникнення, відхід від виконання соціальних норм, наприклад, у формі наркоманії); заколот (активний бунт, відкидання соціальних норм). Конфлікт між цілями і засобами їх досягнення призводить до аномічного напруження, фрустрації й пошуку [7].

Різними авторами називаються й інші фактори соціальних девіацій: індивідуальні відмінності між учасниками соціальної

взаємодії, невиконання соціальних очікувань, невідповідність між особистими якостями людей і розподілом благ, вплив норм девіантної субкультури тощо.

Разом з тим соціологи того часу виявили зв'язок між соціально-економічними умовами існування суспільства і девіантною поведінкою, не змогли до кінця диференціювати та пояснити природу цих відхилень.

У рамках вітчизняних досліджень проблеми девіантної поведінки в основному пояснюються двома причинами: суперечністю між вимогами норми і вимогами життя, з однієї сторони, і невідповідністю вимог життя інтересам даної особистості – з другої. Це викликано протиріччям розвитку суспільства. Основним тут є протиріччя між стабільністю і мобільністю суспільства як системи.

Деякі дослідники вважають, що головною причиною всіх соціальних відхилень є соціальна нерівність. Вона породжує протиріччя між потребами і нерівними можливостями їх задоволення в залежності від того, до якої соціальної групи відноситься індивід, який соціальний статус він має.

Соціологічні теорії не пояснюють, чому в одних і тих же соціальних умовах різні люди демонструють різну поведінку. Слід відзначити, що соціальні умови дійсно визначають характер соціальних девіацій (масштаб поширення даних явищ у суспільстві чи соціальній групі). Проте їх недостатньо для пояснення причин і механізмів девіантної поведінки конкретної особистості.

Найбільш популярним, основним і водночас загальним критерієм норми психічного розвитку виступає здатність суб'єкта до адаптації (В.Скотт). Для західної психології і психотерапії критерій адаптивності є найбільш універсальним. [4, с. 20].

Вітчизняна психологія розглядає адаптацію як один із аспектів психічного розвитку. Відтак це розуміння припускає включення в коло критеріїв норми не тільки успішне пристосування до соціального середовища, але й прогресивний, хоч і нерівномірний розвиток творчих здібностей, перш за все, пов'язаних із процесом формування особистості. Звичайно, що при такому підході в цьому процесі повинні виділятися якісні новоутворення.

До цього висновку приходять і деякі зарубіжні психологи. «Оцінка норми і аномалії в контексті розвитку потребує знайомства з загальними принципами розвитку при власному відношенні до особистості» (М. Герберт, 1974). Невпевненість у собі і низька самооцінка розглядаються як джерела порушення адаптації й аномалій розвитку. Одним із концептуальних підходів до пояснення поведінкових девіацій є теорія стигматизації: відхилення

в поведінці є наслідком того, що саме суспільство чи соціальна група «приклеює», присвоює особистості відповідні ярлики, які ніби зобов'язують людину дотримуватися виконання девіантної ролі. Відомі певні типи стигми: фізична стигма (вроджені аномалії й тілесне каліцтво); дефекти волі (алкоголізм, наркоманія, душевні хвороби).

Згідно з теорією диференційованої асоціації, поведінкові відхилення трактуються як складні диференційовані форми поведінки, що засвоюються у процесі взаємодії соціальних суб'єктів. Деякі вчені (Дж.Мід, М. Дойч) пов'язують девіантну поведінку з поняттям «соціальна роль» або «соціальна функція особистості»: людина може брати на себе різні ролі, в тому числі й девіантну роль. Однією з причин поведінкових відхилень, на думку вчених (Г. Сайк, Д. Матза), є ставлення самої особистості чи соціальної групи до соціальних норм. Щоб звільнитися від тиску моральних вимог і виправдати свої вчинки, людина звертається до механізмів психологічного захисту: «нейтралізує» дії норм різними способами – посилається на високе почуття дружби, заради якої скоєно девіантний вчинок; заперечує наявність жертви; виправдовує власну поведінку девіантністю жертви або провокацією з її боку; заперечує свою відповідальність чи шкоду від своєї поведінки [8].

Соціологічні і близькі до них соціально-психологічні теорії розглядають девіантну поведінку як результат соціальних процесів, складних взаємовідносин між суспільством і конкретною особистістю. З однієї сторони, ми бачимо, що в самому суспільстві є вагомі причини для відхиленої поведінки, наприклад соціальна дезорганізація і соціальна нерівність. З іншої сторони, ми закономірно приходимо до розуміння ролі індивідуальності конкретної людини в процесі соціалізації її особистості.

Висновки. Отже, слід зазначити, що існують різноманітні взаємопов'язані фактори, що обумовлюють генезис девіантної поведінки підлітків. А саме: індивідуальний чинник, який діє на рівні психобіологічних передумов девіантної поведінки, які ускладнюють соціальну та психологічну адаптацію індивіда; педагогічний чинник, який проявляється в дефектах шкільного і сімейного виховання; психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії індивіда зі своїм найближчим оточенням в сім'ї, на вулиці, в колективі, і який, перш за все виявляється в активно-виборчому відношенні індивіда до середовища спілкування, до норм і цінностей свого оточення, до психолого-педагогічних впливів сім'ї, школи, громадськості; со-

ціальний чинник, який визначається соціальними, економічними, політичними умовами існування суспільства.

Аналіз літератури показав, що девіантна поведінка особистості підлітка є результатом складної взаємодії соціальних і психологічних факторів, дія яких, у свою чергу, переломлюється через систему взаємин особистості.

Список використаних джерел

1. Абдюкова Н.В. Соціально-психологічні детермінанти злочинності неповнолітніх / Н.В. Абдюкова // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай», 2003. – Вип. IV. – С. 158–164.
2. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.В.Змановская. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
3. Кіясь А.В. Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків / А.В. Кіясь // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2009. – 516 с. – Т. 11. – Ч 6. – С. 198–205.
4. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: учебное пособие для вузов / Ю.А. Клейберг. – М. : Юрайт , 2001. – 160 с.
5. Клейберг Ю.А. Социальная работа и коррекция девиантного поведения подростков / Ю.А. Клейберг. – Кемерово, 1996. – 133 с.
6. Кондрашенко В.Т. Девиантное поведение подростков: социально-психологические и психиатрические аспекты / В.Т. Кондрашенко. – Минск : Беларусь, 1988. – 206 с.
7. Максимова Н.Ю. Основы психології девіантної поведінки / Н.Ю. Максимова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 439 с.
8. Моргун В.Ф. Делинквентный подросток: учеб. пособие [Текст] / В.Ф. Моргун, К.В. Седых. – Полтава, 1995. – 161 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Abdjukova N.V. Social'no-psihologichni determinanti zlochinnosti nepovnolitnih / N.V. Abdjukova // Visnik Pri-karpats'kogo universitetu. Filososf's'ki i psihologichni nauki. – Ivano-Frankivs'k : Vid-vo «Plaj», 2003. – Vip. IV. – S. 158–164.

2. Zmanovskaja E.V. Deviantologija: (Psihologija otklonjajushhegosja povedenija): ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij / E.V.Zmanovskaja. – M. : Izdatel'skij centr «Akademija», 2003. – 288 s.
3. Kijas' A.V. Psihologichnij analiz prichin formuvannja deviantnoï povedinki pidlitkiv / A.V. Kijas' // Problemi zagal'noï ta pedagogichnoï psihologii : zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii im. G.S. Kostjuka APN Ukraïni / za red. S.D. Maksimenka. – K., 2009. – 516 s. – T. 11. – Ch 6. – S. 198–205.
4. Klejberg Ju.A. Psihologija deviantnogo povedenija: uchebnoe posobie dlja vuzov / Ju.A. Klejberg. – M. : Jurajt , 2001. – 160 s.
5. Klejberg Ju.A. Social'naja rabota i korrekciya deviantnogo povedenija podrostkov / Ju.A. Klejberg. – Kemerovo, 1996. – 133 s.
6. Kondrashenko V.T. Deviantnoe povedenie podrostkov: social'no-psihologicheskie i psihiatricheskie aspekty / V.T. Kondrashenko. – Minsk : Belarus', 1988. – 206 s.
7. Maksimova N.Ju. Osnovi psihologii deviantnoï povedinki / N.Ju. Maksimova. – K. : Vidavnicho-poligrafichnij centr «Kiiivs'kij universitet», 2008. – 439 s.
8. Morgun V.F., Sedyh K.V. Delinkventnyj podrostok: ucheb. posobie [Tekst] / V.F. Morgun, K.V. Sedyh. – Poltava, 1995. – 161 s.

O.M. Chaikovska. Components of teenagers' deviant behavior system of factors. The article deals with the major factors of deviation to identify the reasons that influence the formation and occurrence of teenagers' deviant behavior as scientific interest to the problem of minors' deviant manifestations and their prevention is increasingly growing.

The historical and modern scientific views on the nature of deviant behavior: its determination (reasons, motives, factors), the regularities of formation, mechanisms of functioning are analyzed by the author. The concepts that pay attention to the biological reasons which make emphasis on psychological factors, and social concepts that explain deviant behavior exceptionally by social causes are examined.

The author identifies the following groups of factors that cause deviant behavior of personality: external conditions of the environment, external social conditions, internal inherited biological and constitutional grounds, inner personal reasons and mechanisms of deviant behavior.

It is concluded that there are various interrelated factors underlying the genesis of deviant behavior, namely: individual factor, which operates at the level of psycho-biological prerequisites for deviant behaviour that complicate social and psychological adaptation of the individual; pedagogical

factor, which is displayed in the defects of school and family education; the psychological factor that reveals unfavourable features of the interaction of the individual with his closest surrounding in the family, on the street, in a group, and which is primarily displayed in actively-elective attitude of the individual to the communicational environment, to the norms and values of his environment; the social factor, which is determined by the social, economic and political conditions of the society existence.

Key words: teenagers, personality, deviant behavior, factors, theories, concepts, sociological approach, psychological approach.

Received January 05, 2015

Revised January 18, 2015

Accepted February 11, 2015

УДК 159.922.75

О.М. Чорна

elenachorna777@mail.ru

Особливості розвитку фантазії молодших школярів у процесі образотворчої діяльності

Chorna O.M. The features of the development of junior pupils' imagination in the fine art activity / O.M. Chorna // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufrieva. – Issue 28. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 637–657.

О.М. Чорна. Особливості розвитку фантазії молодших школярів у процесі образотворчої діяльності. У статті наголошується на необхідності розвитку фантазії молодших школярів як важливого чинника становлення їх творчої особистості. Підкреслюється, що молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку фантазії, а тому завданням сучасної початкової школи є використання сприятливого для розвитку цієї психічної функції періоду. На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічних досліджень виявлено закономірності розвитку образотворчої діяльності дітей. На основі власних емпіричних досліджень визначено типові тенденції в розвитку образотворчої діяльності хлопчиків і дівчаток. Виявлено, що на зміст малюнків, а також характер їх зображення впливає гендерна соціалізація дітей. Розкрито психолого-педагогічні особливості розвитку фантазії молодших школярів.